

FREDRIKSDAL
MUSEER OCH TRÄDGÅRDAR

STENÅLDER

LEKA OCH LÄRA

Välkommen till denna lärarhandledning som handlar om lekar, hantverk och matlagning under stenåldern. Lärarhandledningen kompletterar det eleverna läser om stenåldern i skolan. Den fungerar också som ett förberedelsematerial eller ett material att arbeta med efter ett besök i det skolpedagogiska programmet "Stenåldersliv" på Fredriksdal. Inför detta skolprogram erbjuder vi ett kostnadsfritt besök i din klass som varar en timme. Har ni frågor och funderingar som kommer upp när ni arbetar med temat får ni gärna höra av er till vår arkeolog Ricky Wrentner ricky.wrentner@helsingborg.se

Målgrupp: Lärarhandledningen vänder sig till dig som undervisar i årskurs 2-4.

Bilden visar en rad olika stenåldersföremål. Här finns bland annat smycke i bärnsten, yxegg i flinta och snöre av lin.

Introduktion

Att människan är en del av naturen råder det inget tvivel om. Idag diskuteras varför människan blev människa och en fråga som ständigt kommer upp är vad det är som gör oss annorlunda än de andra däggdjuren.

Vår historia går långt tillbaka i tiden, men historia är samtidigt också en ständigt pågående process. Det vi åt till frukost är redan en del av vår historia. En historia som kan förklara varför vi är pigga eller orkeslösa, glada eller ledsna, allt beroende på vad vi åt och hur mycket.

Många barn fascinerar av stenåldern som period. Ord som jägarstenålder, flintyxa, stockbåt, fiskljuster m.fl. sätter igång elevernas fantasi och det är inte ovanligt att skolbarn leker stenålder såväl på raster som efter skolan.

Elevernas lekar hjälper barnen att förstå hur det var att leva under stenåldern. Kanske det till och med är så att barnens lekar på skolgården oavsett om det är dunkgömme eller fotboll, speglar livet under stenåldern.

Ofta har man inom arkeologin gjort jämförelser med olika naturfolk för att förstå stenåldern men kanske kan vi nå precis lika spännande resultat genom att istället studera barnens lekar.

Lekar

Att leka är att lära sig, men kanske är leken också ett sätt att hålla kunskapen om stenåldern levande. I samma ögonblick som vi blir för "stora" för att leka förlorar vi en stor del av den kunskap barn har om stenåldersliv.

Vi kan misstänka att många av de lekar som idag leks på skolgårdarna är från stenåldern då vi kan se att liknande lekar finns över hela jordklotet. Dessa lekar är vad vi på Fredriksdal valt att kalla *jägar- och smygarelekar*.

Lekarna fungerar som förberedelser inför vuxenlivet och syftar till att träna kroppen. Genom leken blir vi snabba, smidiga och starka. Vi lär oss samarbeta och vi tränar vårt minne. Vi tränar vår reaktionsförmåga och vår syn, hörsel, känsel och lukt. Vi skärper våra sinnen och lär oss tänka strategiskt.

Snabb, smidig och strategisk

Vem har inte lekt *Dunkgömme*? Men varför var det aldrig någon som berättade att det är en lek som leks över hela jordklotet och att dess ursprung troligen måste sökas långt borta för länge sedan?

Vid dunkgömme tränar den som gömmer sig att använda omgivningen som skydd, att ha is i magen och att vara tyst och stilla för att sedan springa vid rätt tillfälle. Den som söker tränar syn, hörsel och lukt. Båda tränar sin snabbhet och smidighet. Att tänka strategiskt och försöka överlista är naturliga delar i leken.

Att smyga

Andra lekar som *Tåget är tio minuter försenat* eller *Ett, två stopp* lär oss att smyga på villebråd som hjort och gasell. En är "räknare" och står vid en vägg eller ett träd med ryggen mot gruppen som börjar smyga sig framåt då "räknaren" börjar dra en ramsa. Ramsan kan låta på olika vis, ett exempel är:

Ett, två, tre, nu får jag se eller *Ett, två, tre, stopp*

Då ramsan närmar sig sitt slut gäller det för "smygarna" att bli blickstill.

När ramsan är över vänder sig "räknaren" om och ser på "smygarna".

Den som rör sig får börja om från början igen. Den som når fram först blir näste "räknare".

Leken efterliknar den smygande jägarens jakt på hjort, rådjur, älg, gasell m.fl. En hjort som böjer sig ner för att äta ser och hör dåligt. Jägaren smyger mot hjorten för att utnyttja det. Men i samma ögonblick som hjorten slutar tugga så måste jägaren bli stilla då detta är signalen för att hjorten strax kommer att lyfta på huvudet för att se sig omkring efter rovdjur. Är jägaren stilla så ser inte hjorten honom/henne men om jägaren rör sig ser hjorten det och flyr. Resultatet blir att jägaren måste börja om från början. När hjorten börjar äta igen så kan jägaren fortsätta smyga för att till slut kunna fälla sitt byte.

Att se, lukta, känna och höra

Lekar som de ovan nämnda liksom *Tagen* ger bra motions- och smidighetsträning, men att *Spela kula* hjälper oss också att koordinera våra rörelser, bedöma avstånd, samarbete mellan hand och öga medan lekar som *Blindbock* ger barnen möjlighet att träna sin hörsel och kanske också sin lukt. De som smyger tränar sig på att röra sig ljudlöst. Och vill man låta eleverna träna just på att använda andra sinnen än syn så är *Smyga runt ringen* en bra lek. Eleverna sitter blundande i en ring med ansiktet in mot mitten. En person smyger runt på utsidan av ringen och lägger ner ett föremål t ex en sten bakom någon som sitter i ringen. Personen fortsätter gå runt några steg, ställer sig sedan bredvid ringen och frågar: *Vem har stenen?* Den som tror sig ha stenen ger sig tillkänna och får känna efter bakom sin rygg. Om stenen finns där är det detta barns tur att gå runt ringen, men om det inte stämmer så fortsätter den första personen att gå runt ringen och lägga stenen bakom en ny elev.

I denna lek tränar eleverna sin hörsel och känsel. Ofta upplever barnen att de har svårt för att veta om det är de som har stenen, men de kommer snart att märka att de känner vibrationer i markens delar av steg och delar av att stenen läggs bakom dem.

Att träna minnet

Men det var också viktigt i det gamla samhället att träna sitt minne och vi vet att i de jägar- och samlarsamhällen som antropologerna studerade under 1800-talet var också minneslekar viktiga. *Vad finns under filten?* är just en sådan minneslek som man leker fortfarande. Den finns i olika varianter. En variant är att deltagarna får se ett antal föremål som ligger på ett bord. Man lägger en filt över sakerna och sedan får eleverna tala om vad som finns under filten. Man kan också ta bort ett föremål, lyfta på filten och be deltagarna tala om vilket föremål som saknas.

Naturligtvis finns det fler lekar som är intressanta än de nämnda. Detta är ett axplock av lekar som har sitt ursprung i stenålderslekar, eller som vi åtminstone kan misstänka har det.

Stenåldersslöjd

Att göra med händerna är en viktig del i inlärningsprocessen. Känsel hjälper oss att minnas och genom att göra förstår vi bättre. Det finns mängder med föremål som man kan göra i slöjden som har historisk anknytning.

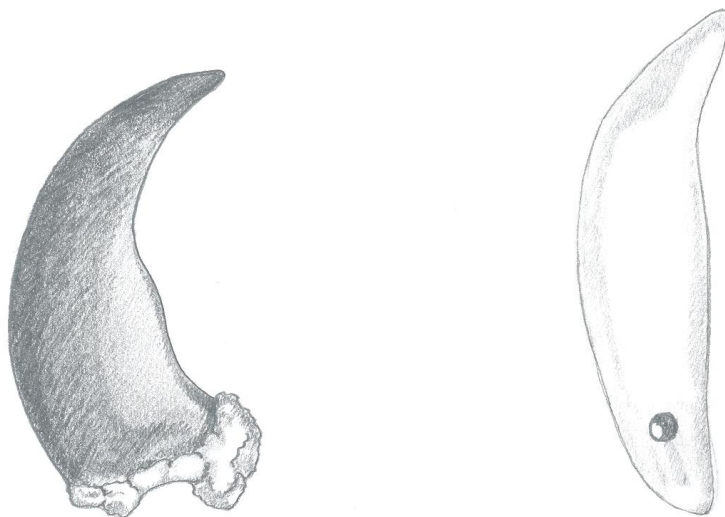
Vid utgrävningar av stenåldersboplatser i Skåne finner man ofta vildsvinsbetar, sältänder, hjorttänder mm. Nordamerikas indianer bar tänder och klor från farliga vilda djur som en symbol för mod. Även om det fanns gott om björnar under stenåldern så förfälskade man ibland klor eller tänder genom att göra dem till exempel i ben.

Halsband av björnklor eller björntänder

En fin tand kan man göra i ben eller älghorn. Rita upp tanden på benbiten eller älghornet och såga ut. Fila den sedan så att den blir rund i hörnen och avsluta med sandpapper, så att du får fram en fin yta.

För att göra en riktigt fin björnklo väljer du istället en bit kohorn. Gör likadant som med tanden men du skall också gnida in klon med linolja eller olivolja.

Om du varken har ben, horn från älg eller kohorn så är trä ett bra ersättningsmaterial. Då kan du som avslutning gnida in klon/tanden med varmt vitt stearin och sedan torka av stearinet snabbt med en trasa. Resultatet blir att man får en yta som påminner om en tand eller en klo. Och vill du att klon skall bli riktigt bra så målar du den först mörkt brun eller svart innan du tar på stearinet.

Skisser av björnklo till vänster och björntand till vänster.

Halsband av hasselnötter

Det finns fynd av hasselnötshalsband från stenåldern. Problemet med att borra i hasselnötter är att borsten lätt glider. Ett tips är att man borrar ett hål i en bräda. Hålet skall inte gå igenom brädan och det måste vara så stort att nöten får plats i hålet. Lägg sedan nöten i hålet så slipper du hålla i den då du skall borra hål.

Trä upp nötterna på ett snöre för att göra ett halsband eller ett armband.

Skinn/tyg - väska

Naturfolk i Afrika samlar in mat mm i en väska gjord av skinn. Indianer från både Sydamerika och Nordamerika, har använt liknande väskor och man skulle kunna misstänka att man gjort likadant här under stenåldern.

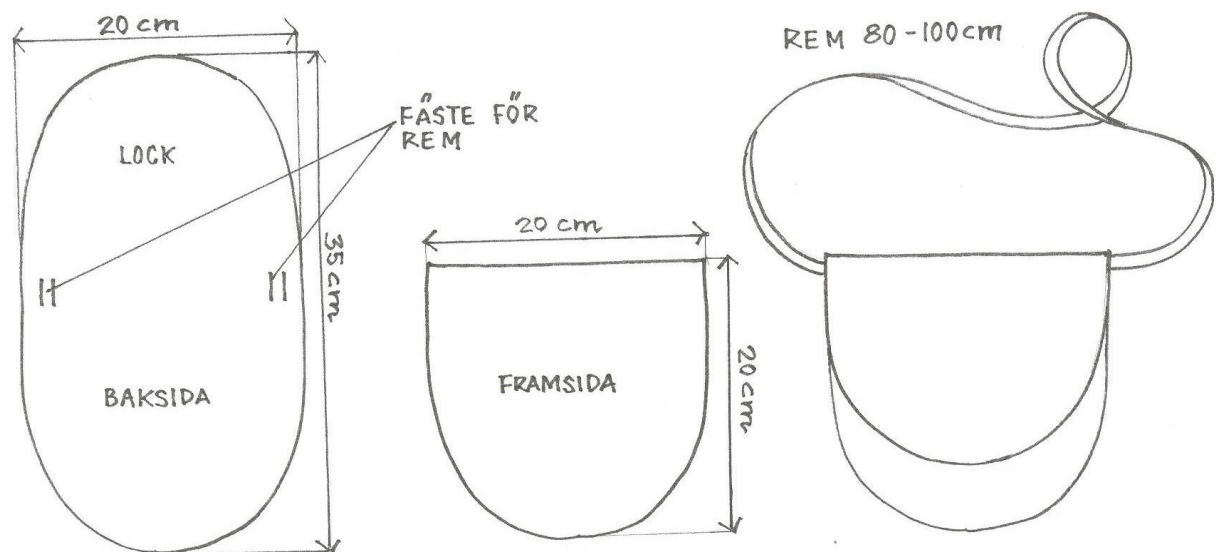
Klipp ut delarna enligt ritningarna nedan.

Använd brunfärgat tyg, konstläder eller riktigt skinn.

Sy ihop del 1 och 2.

Fäst remmen enligt bilden med flera stygn.

Dekorera väskan med färg, snäckskal eller liknande.

Ritning för att göra en egen stenåldersväska

Stenåldersbyn

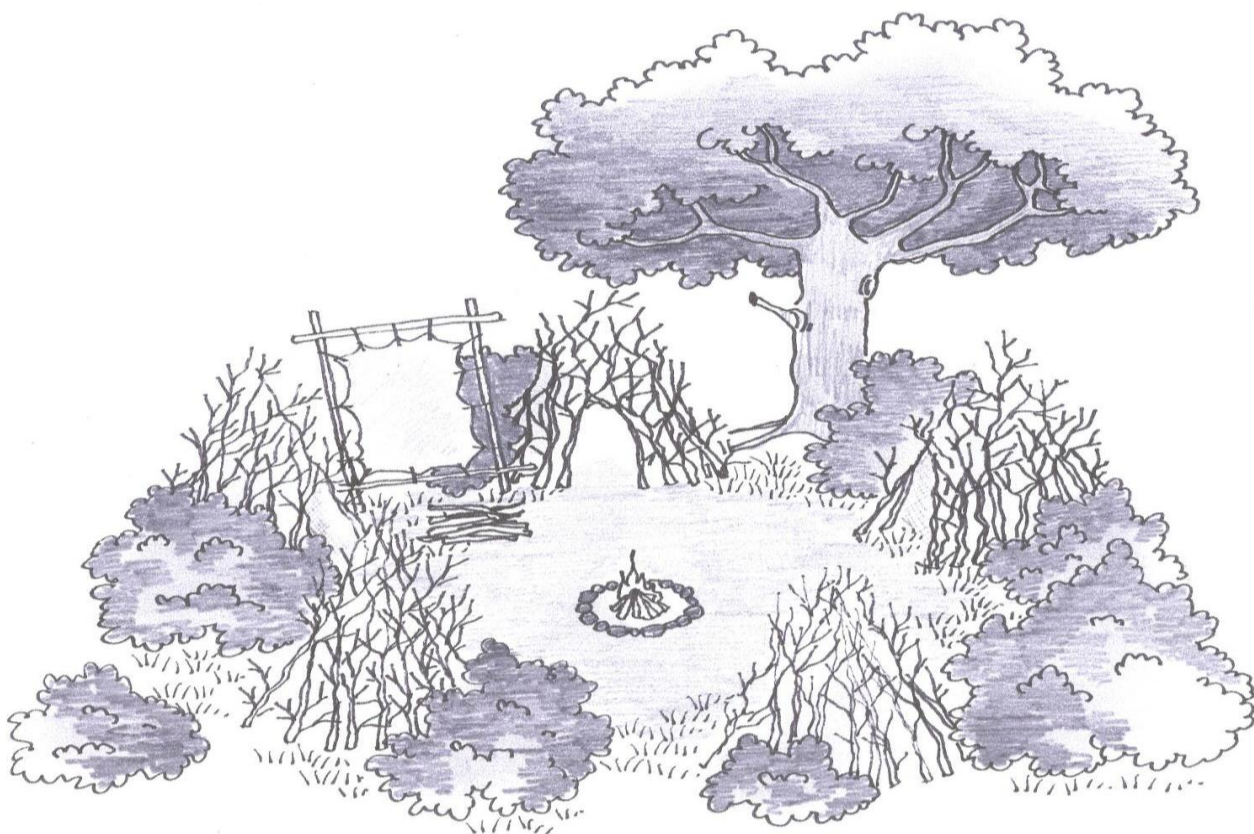
Många skolklasser bygger miniatyrer av stenåldersbyar. Dessa är ofta fantastiska skapelser där barnen verkligen har funderat på hur livet var under stenåldern. En klass i Röstånga hade gått ett steg längre och byggt en hydda i skala 1:1 i lektionsrummet. Materialet man använt var grenar som täckts av skinnbitar som man lånat ihop på skolan. Samma klass hade också en utedag där de levde stenåldersliv.

Barn älskar att bygga kojor och leka. Låt dem bygga en stenåldersby i fullskala utomhus och låt dem leva stenåldersliv under en eller ett par dagar. De kanske till och med kan sova över i sin by. Naturligtvis behöver de inte sova under skinn utan de kan ju faktiskt få sova i sovsäckar. Exempel på vad som kan ingå i en stenåldersby är:

Skrapställningar för garvning av skinn

Lägereld

5-6 hyddor i cirkel

Förslag på aktiviteter i en stenåldersby

1. Jaktslinga. Gör en slinga som barnen får gå. Placera ut föremål som fjädrar etc en bit från stigen. Man kan också sätta upp bilder t ex djurhuvud som sticker fram. De som ser flest djur/föremål vinner. Bäst blir det om barnen inte lämnar stigen.
2. Fiskestation. Eleverna får göra fiskespjut av pinnar. Låt barnen stå på en sten och placera ut föremål t ex tomma mjölkkartonger som de skall träffa med sitt spjut.
3. Kaststation. Prova elevernas träffsäkerhet genom att låta dem kasta bollar i hinkar eller likande. Blir bollar för mesigt? Använd stenar istället.

4. Ansiktsmålning/Kroppsmålning. Varför målade man sig förr och varför målar vi oss idag? Använd naturliga färgpigment som järnoxid=rödockra, krita och träkol för att måla "krigsmålning" (det går naturligtvis lika bra att använda moderna färger). Färg i ansiktet bland indianer m.fl. handlar lika lite om krig som det gör för en kvinna som sminkar sig. Vi målar oss av olika anledningar t ex för att göra oss vackra, skrämmas, kunna gömma oss, känna igen varandra.
5. Samla ved till eldstaden: Låt eleverna också hämta och bära vatten för matlagning och dryck.
6. Lekstationer. Låt eleverna leka olika lekar, se ovan.
7. Gör stenålderssmacken. Om man inte valt att göra klo- och tandhalsband i slöjden så låt eleverna göra dem på lägerplatsen.
8. Låt eleverna fundera på frågor som: Vad behövs för att man skall kunna bo på en plats?
 - vatten
 - mat
 - ved
 - vass och pinnar mm till hyddor
 - något annat?

Mat på stenåldersvis

Om ni nu skall leva stenåldersliv så är naturligtvis maten viktig.

Fisk i kokgrop är gott men vill du istället äta kött tänk på att griskött måste lagas till ordentligt och det kan vara svårt att veta om maten är riktigt klar i en kokgrop. Kött från rådjur, älg, hjort är helt ok och likaså nötkött. Tänk på att kött och fisk bör frysas innan man lagar fisken i kokgrop pga risk för parasiter.

Man har gjort fynd i Skåne vid Ringsjön av rejäla lager av hasselnötsskal. Hasselnöten innehåller fett och fungerar bra som vinterproviant eftersom den går bra att lagra. Det finns också anledning att misstänka att man konsumerat stora mängder ekollon. Färska ekollon innehåller stora mängder garvämnen. Därför måste de rostas eller urlakas i vatten innan de äts. Lättast görs detta genom att man lägger ekollonen i glöden i några minuter. Skala sedan nöten och den smakar nästan som ätlig kastanj. Vill du njuta av ollonen fullt ut så lägger du smör på och saltar. Det hade man naturligtvis inte på stenåldern, men gott är det.

Hallon, smultron, blåbär och tranbär åt man säkert men definitivt inte banan och apelsin. Vildapel kan lagas i soppa eller värmas över öppen eld. I färskt tillstånd är de mycket hårda och sura.

Flera olika vilda växter användes som mat men om du ska samla växter med eleverna måste du vara en säker växtplockare, precis som om du väljer att plocka svamp till middagsbjudningen. Du kan också finna en lärarhandledning på vår hemsida, som handlar om ätliga växter under rubriken *Den vilda maten*.

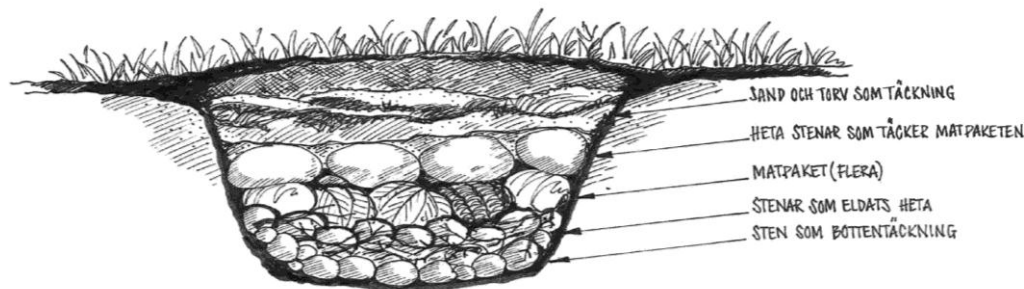
Så lagar man mat i kokgrop

Gräv en grop i marken med djup och diameter på ca 50 cm. Täck botten med knytnävsstora stenar. Tänd en eld i gropen och lägg i fler knytnävsstora stenar (10-15 st).

Elda i gropen i 60- 90 minuter. Lyft upp stenarna med en spade. Gräv bort glöden och lägg den i en eldstad. Lägg tillbaka ett lager med varma stenar i botten på gropen. Ovanpå stenarna lägger du det du vill laga till.

Recept: En djupfryst lax. Tina upp laxen och lägg i ängssyra för att få en syrlig smak. Detta används istället för citron som ju inte fanns i Sverige på stenåldern. Svep in laxen i stora blad från kardborre eller rabarberblad. Packa in allt i en tidning som du blött lite med vatten. Tänk på att du inte vill ha jordbakterier i maten, så gör ett fint paket utan glipor.

Lägg laxpaketet på de varma stenarna. Placera nu varma stenar ovanpå och runt omkring paketet. Lägg nu en uppvikt tidning över stenarna och stäng igen gropen med jord och/eller grästuvor. Maten är klar efter ca 2 timmar.

Skiss på hur stenåldersmänniskorna bygge upp sin kokgrop.

Vill du läsa mer?

Burenhult, G. *Arkeologi i Sverige*. ISBN 91-7024-065-5

Burenhult, G. *Det ofullkomliga djuret*. ISBN 91-27-08545-2

Hunt, W. *Stora indianboken*. ISBN 91-502-1023-8

Källman, Sepp, Fält. *Att överleva på naturens villkor*. ISBN 91-534-0957-4

Källman, S. *Vilda växter som mat och medicin*. ISBN 91-534-1690-2

Larsson, L. *Ett fångstsamhälle för 7000 år sedan*. ISBN 91-85330-86-8

Spindler, K. *The man in the ice*. ISBN 185 799 155 9

Illustrationerna i denna handledning är gjorda av Liselott Granström Nilsson.